

РОЗДІЛ 5

**ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА
ТА ЇЇ ВІДПОВІДІ НА ВИКЛИКИ
ЇЇ АКТУАЛЬНІ ПОТРЕБИ СУСПІЛЬСТВА**

На зламі XIX–XX ст. Греко-Католицька Церква (ГКЦ) у Галичині міцно зберігала позиції не тільки впливової духовно-релігійної, а й національної інституції українців краю. Участь духовенства в різних ділянках суспільно-політичного життя вже була тривалою традицією. Щоправда, на той час унаслідок зростання молодого світської інтелігенції (часто дітей священників) клір суттєво поступився їй впливом на рівні центрів прийняття рішень (у парламентських структурах, політичних течіях, різних установах та правліннях товариств). Однак у розвитку суспільно-політичного життя в місцевих громадах духовенство незмінно займало домінуючі позиції, адже продовжувало залишатися там головним, а часом і єдиним представником української інтелігенції. В обставинах, коли національна боротьба українців набувала все більшого розмаху, ставало для них центром і головним змістом усіх ділянок життя. У громадській думці утвердилося переконання, що душпастирі зобов'язані бути активними учасниками національного руху. Громадська пасивність священників зазвичай викликала гостру публічну критику. Мірилом авторитету пресвітера в суспільстві нерідко ставала не якість його душпастирського служіння, а рівень громадсько-політичної діяльності¹.

Прикметно, що такі очікування суспільства значною мірою збігалися з поглядами самого духовенства. Звичайно, серед

¹ Himka J.-P. Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900. Monreal; Kingston; London, 1999. P. 159; Wójtowicz-Huber B. «Ojcowie narodu». Duchowieństwo grecko-katolickie w ruchu narodowym Rusinów galicyjskich (1867–1918). Warszawa, 2008. S. 52–66.

душпастирів не бракувало тих, що усувалися від «світської» роботи, – одні з міркувань власного комфорту, інші – через щире переконання, що така діяльність негативно впливає на авторитет Церкви і духовенства в суспільстві. Проте панівним серед греко-католицького духовенства було сприйняття активної громадської позиції як поведінкового ідеалу для кліру. Такі переконання знаходили нові стимули на тлі загострення боротьби українців із поляками за право рівноцінного національного розвитку у краї та підживлювалися почуттям обов'язку священників перед своїм народом².

Водночас на зламі XIX–XX ст. дедалі поважнішою мотивацією щодо громадської активності для духовенства ставало зростання популярності ворожих до Церкви лівих ідеологій та загострення соціального питання. Під впливом цих викликів у духовних колах ще глибше утверджувалося розуміння, що тільки через постійну особисту тісну комунікацію із громадами та самовіддану працю для розвитку різних ділянок життя народу духовенство зможе здобувати для Церкви авторитет і довіру, формувати розвиток суспільного життя в руслі християнських цінностей, протидіяти антисвященницькій агітації лівих сил та захистити віру³.

Одним із базових орієнтирів щодо пошуку відповідей на ці виклики для греко-католицького духовенства безумовно стала енцикліка папи Лева XIII «*Regrum Novarum*» (1891), яка заклала підвалини соціального вчення Церкви та католицького соціального служіння⁴. Вселенська Церква декларувала активну, небайдужу суспільну позицію, спрямовану на захист своєї фундаментальної ролі в житті суспільства, доведення помилковості соціалістичних і ліберальних віянь. Водночас

² Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»: греко-католицьке парафіяльне духовенство в Галичині у 90-х роках XIX століття. Жовква: Місіонер, 2015. С. 137–142.

³ Лехнюк Р. На порозі модерного світу: українські консервативні середовища в Галичині в першій чверті XX століття. Львів: Літопис, 2019. С. 184–190.

⁴ *Regrum novarum: w kwestii socjalnej o położeniu robotników: encyklika*. Kraków, 1939. 76 s.

Церква виступала за співпрацю з державою для забезпечення справедливих і гармонійних умов життя суспільства⁵. У 1901 р. світ побачила ще одна енцикліка Лева XIII «Graves de communi», де Понтифік чітко окреслив ідеї і завдання християнської демократії та подав вказівки практичного втілення засад цього руху. Наголошувалося, що її метою і завданням мало стати матеріальне зміцнення робітничих верств паралельно з піднесенням їх релігійно-морального життя⁶. Лев XIII наполегливо підкреслював, що Церква не має права залишатися байдужою до соціального питання, повинна дбати про зменшення соціальної напруги та нужди робітничих верств, опікуючись їхнім матеріальним становищем і в такий спосіб виривати з рук соціалістів монополію в цьому питанні⁷.

ГКЦ відчувала ці ж проблеми, хоч і в меншому масштабі та дещо іншій конфігурації, зумовленій не так розвиненою у краї промисловою сферою та домінуванні аграрного характеру виробництва. Відповідаючи на виклики соціального питання і лівих ідеологій, єпископат намагався діяти в задекларованій Апостольським престолом світоглядній парадигмі, демонструючи активну позицію ГКЦ у вирішенні суспільних проблем. Зокрема, у спільному пастирському листі всі три греко-католицькі владики (митрополит Галицький Сильвестр Сембратович, єпископ Перемишльський Юліан Пелеш та єпископ Станіславівський Юліан Сас-Куїловський) закликали підвладний клір підтримати засноване 1892 р. перше українське страхове товариство «Дністер»⁸. Митрополит Сильвестр Сембратович присвятив спеціальний пастирський лист до духовенства з

⁵ Corrigan R. *The Church and the Nineteenth Century*. Milwaukee, 1938. P. 253–258.

⁶ Пюрко Б., крил. *Задача християнської демократії в світлі енцикліки «Graves de communi»*. *Богословській вѣстникъ*. 1901. Вип. 3. С. 157–163.

⁷ В.С.К. *Соціальний вопросъ а духовенство*. *Богословській вѣстникъ*. 1902. Вип. 2. С. 114–115.

⁸ *Єпископській Ординаріятъ Перемиській. Дѣло*. 1892. Ч. 261; *Въ справѣ товариства «Днѣстеръ»*. Там само. 1895. Ч. 80.

*Сильвестр Сембратович
(1836–1898) – митрополит
Галицький, архієпископ
Львівський, єпископ Кам'янець
Подільського, кардинал
(1885–1898)**

настановами щодо просвітницької роботи в громадах⁹. Також єпископат ставав ініціатором та підтримкою заходів для покращення доступу українцям до здобуття освіти загалом і виховання національної свідомості в освітніх закладах зокрема. Поза тим варто зазначити, що в опції ієрархів кінця XIX ст. проблема суспільного служіння ще не набула потуги й цілісного концептуального виразу.

Такий підхід вдалося виробити митрополитові Андрею Шептицькому. Вже від початку свого владичого служіння, спершу як єпископ Станіславівський (1899–1900), а відтак як митрополит Галицький

(1900–1944), він багато уваги приділяв залученню духовенства до суспільної (насамперед господарсько-економічної та культурно-просвітницької) діяльності¹⁰. Квінтесенцією його роздумів про

⁹ Всечестному Духовенству Нашої Архієпар. мир о Господі и Наше Архієрейске благословеніє! *Львівско-Архієпархіальні Відомости*. 1890. Ч. 9. С. 125–144; Колб Н. «Не може бути в селі читальні, до провадження котрої священник не приложив свого труду...»: читальня діяльність греко-католицького духовенства в Галичині (кінець XIX – початок XX століття). *Товариство «Просвіта»: в обороні української ідентичності, духовності та культури (до 150-літнього ювілею)*. Львів, 2019. С. 111.

* Джерело: ЛННБ ім. В. Стефаника НАН України, Інститут досліджень бібліотечних мистецьких ресурсів, відділ наукових досліджень музичних творів та фотодокументів, 24633 / I ф.

¹⁰ Наприклад, див.: Наша програма. Пастирське послання до духовенства. Станіславів, 1899. *Митрополит Андрей Шептицький*.

християнський погляд на соціальне питання стало пастирське послання «О квестії соціальной», яке архиєрей писав протягом двох (1902–1904) років. Так, А. Шептицький наголошував, що душпастирі мають трактувати суспільну діяльність у громаді – сприяння у заснуванні читальні, склепу, шпихліра і т. п. – як невід’ємну частину свого душпастирського служіння, адже допомога у вирішенні дочасних і матеріальних потреб народу є способом привести людей до віри й моральності. Уникання священником такої діяльності архиєрей називав свідченням невідповідності своєму покликанню. Водночас А. Шептицький наполегливо закликав клір до правильного виставлення засад і балансу у здійсненні громадських та душпастирських обов’язків: громадська робота ніколи не мала ставати для священника пріоритетом і впливати на якість його священницького служіння. Також він наголошував, що суспільна діяльність духовенства завжди має базуватися на засадах «солідарности, ревности, науки і великої розваги» та ґрунтуватися винятково на християнських цінностях¹¹.

Цей пастирський лист Андрія Шептицького, як і його попередні послання, за спостереженнями Івана Франка, стали новим досі незнаним в українському суспільстві стилем комунікації церковного ерарха з духовенством і вірними. Адже тексти були написані простою живою мовою, наповнені актуальним глибоким змістом, правдивим розумінням проблем народу, щирим співпереживанням, любов’ю та прагненням допомогти, що відразу викликало симпатію й довіру¹². Такий підхід очевидно також демонстрував формування нового типу душпастиря – близького до людей, орієнтованого на служіння, жертвовного,

Пастирські послання. 1899–1914: в 3 т. Львів, 2007. Т. 1. С. 23–24; О достоїнстві і обов’язках священства. Пастирське послання до духовенства. Крехів, 1901 р. *Там само.* С. 173.

¹¹ О квестії соціальной. Пастирське послання до духовенства. Крехів, 1902–1904. *Митрополит Андрей Шептицький. Пастирські послання. 1899–1914.* Львів, 2007. Т. 1. С. 540, 547.

¹² Франко І. Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм. Уваги над Пастирським посланієм Митроп. А. Шептицького «О квестії соціальной». *Літературно-науковий вісник.* Львів, 1904. Т. 28. С. 2.

відкритого й доступного. Це, зокрема, виявлялося й у вихованні майбутніх священників у Львівській духовній семінарії, де було змінено акцент із формального дотримання правил на глибинне усвідомлення покликання й суспільних завдань священства¹³.

Поза тим варто зазначити, що на зламі XIX–XX ст. і на рівні нижчого духовенства вже існувало глибоке розуміння громадської діяльності як важливої та органічної складової служіння пресвітера. Духовенство демонструвало доволі активну громадянську позицію, здатність до «ініціативи знизу», мобілізації та самоорганізації задля відстоювання як інтересів священницької верстви, так і прав та гідності українського народу. Така постава кліру давала суспільству приклад, з одного боку, взаємодії з владою і тиску на неї винятково шляхом законності, а з іншого – привчала не розраховувати тільки на опіку держави, а формувати альтернативні інституції й товариства, гуртуватися, діючи шляхом самопомочі. Священники визнавали категорії модернізації та «застосовуючи характерну ліберальну риторіку... бачили себе промотором змін і агентом прогресу у відсталому селі»¹⁴. На зламі XIX–XX ст. не було жодної важливої сфери суспільно-політичного життя українців, де би священники не брали активну участь¹⁵.

Одним із пріоритетних напрямів громадської діяльності духовенства природно стала господарсько-економічна сфера. Священники добре усвідомлювали вагу економічного чиннику

¹³ Глистюк Я. С. Генеральна греко-католицька духовна семінарія у Львові 1848–1914: інституційна та соціальна історія: дис. ... канд. іст. наук. 07.00.01. На правах рукопису / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2008. С. 71–74.

¹⁴ Заярнюк А. Соціальні аспекти статі в дискурсі греко-католицького духовенства Галичини другої половини XIX ст. *Україна модерна*. 2000. Вип. 4–5. С. 57.

¹⁵ Колб Н. «...вітцеві нічо не є чуже, що синів, дітей его обходить»: внесок греко-католицького духовенства у формування засад громадянського суспільства в Галичині (кінець XIX ст.). *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець XIX – початок XXI ст.)* / відп. ред. І. Соляр. Львів, 2017. С. 493–512.

як одного з ключових для становлення української нації, вирішення соціального питання, а також протидії впливам ліво-радикальних сил¹⁶. Відтак душпастирі розвивали різні напрями господарського й економічного життя краю. Ця діяльність відбувалася як на рівні громад (коли пресвітери ставали засновниками й активними учасниками місцевих господарських спілок, громадських складів, позичкових кас, українських крамниць, товариств у справах парцеляції, комасації, меліорації), так і у створенні ініціатив, які вийшли на загальнокрайовий рівень.

До останніх, зокрема, належало засноване групою священників в Олеську товариство «Сільський Господар» (1898), яке дбало про розвиток рільництва, садівництва, городництва, пасічництва¹⁷. Неабияка актуальність курсу цього товариства зумовила, що з 1903 р. його правління було перенесено до Львова й роботу розширено на крайовий рівень. На цьому етапі керівництво «Сільським Господарем» обійняли світські діячі¹⁸, проте духовенство продовжувало відігравати в його діяльності вагомий роль. Так, на 1913 р. головами членами правління чи секретарями майже двох третин філій товариства були священники¹⁹.

Помітний внесок зробило духовенство і в розвиток скотарства. Успішними проектами стали заснована о. Андрієм

¹⁶ Християнські основи в хліборобському руху. *Руслан*. 1897. Ч. 37; С.С.С. В народ. *Нива*. 1904. Ч. 2. С. 27.

¹⁷ Селянській Л. Товариство в'єче и загальні збори товариства «Сільський Господар» в Олеську. *Діло*. 1899. Ч. 58. С. 2.

¹⁸ Особливого розвитку товариство набуло під керівництвом відомого політичного діяча та адвоката Євгена Олесницького (1909–1917 рр.) (див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. С. 319).

¹⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАІЛ України). Ф. 358 (Шептицький Андрій, Олександр, граф, митрополит греко-католицької церкви 1865–1944 рр.). Оп. 2. Спр. 46 (Листи культурно-освітніх і господарських товариств у Галичині до Шептицького А. про діяльність та надання матеріальної допомоги. 1906–1914). Арк. 33.

Пеленським Спілка селян-скотарів (с. Княгиничі Рогатинського повіту, 1897) та о. Володимиром Озаркевичем «Підгірська спілка для торгівлі безрогами і рогатою худобою» (м. Станіславів, 1897)²⁰. Зростання рентабельності скотарства дало поштовх для розгортання ще однієї галузі промисловості – молочарства. Тут визначна роль належить о. Олексі Нижанківському. Заснована ним 1904 р. у с. Завадів стрийського повіту молочарня розгорнула настільки успішну діяльність, що незабаром за її прикладом постали ще кілька таких осередків, які згодом об'єднано в «Союз», а у Стрию було створене молочарське бюро, яке займалося торгівлею маслом у краї та його експортом за кордон²¹. Інший душпастир – парох с. Грімне (Городоччина) о. Маркил Роставицький – став одним з організаторів за підтримки Товариства ім. Качковського тримісячних курсів для керівників молочарських союзів. Слухачі проходили теоретичний і практичний курс, заняття з арифметики та бухгалтерії²².

Такі ініціативи священників поза сумнівом сприяли підвищенню економічно-господарської грамотності населення, його матеріальній стабільності, вмінню заощаджувати, планувати завтрашній день, закладали принципи самоорганізації та взаємодопомоги, поваги до праці й чужого майна.

Священники долучалися до процесу націоналізації українського капіталу через його вкладення в українські економічні товариства. Так, значна частина душпастирів підтримали створене 1892 р. перше українське страхове товариство «Дністер».

²⁰ Пристай О., о. З Трускавця у світ хмародерів. Спомини з минулого й сучасного. Львів; Нью-Йорк, 1935. Т. 2. С. 237–238; Водь тов. «Підгірська Спілка» въ Станиславовѣ. *Дѣло*. 1897. Ч. 183.

²¹ Лотоцька О. П. Маслосоюз. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2018. URL: <https://esu.com.ua/article-65983>

²² Признательность за патриотической трудъ. *Галичанинъ*. 1909. № 47. С. 3; Колб Н. Еміграція з Галичини в Росію 1892–1893 рр. і греко-католицьке духовенство. *Історія релігій в Україні*. Львів, 2005. Кн. 1. С. 297–308.

Однак були серед духовенства й такі, що відмовлялися страхувати там церковне майно. Часто це були священники русофільської політичної орієнтації, які бойкотували «Дністер», сприймаючи його як товариство народовецької політичної сили. Всупереч розпорядженням церковної влади, священники-русофіли страхували церковне майно в польських товариствах і свідомо не інформували парафіян про діяльність «Дністра». Незмінність таких тенденцій урешті спонукала духовну владу до радикальніших кроків. Так, наприкінці 1912 р. Митрополичий ординаріат видав розпорядження, відповідно до якого всі церкви й парафіяльні будинки, страхування яких покривалося коштом громадських церковних збірок, мусили бути застрахованими винятково в «Дністрі». Там само, де страхування сплачували спільно патрон церкви та віросповідна громада, парох мав комунікувати з парафіяльним комітетом як представником вірян, переконуючи до прийняття відповідного рішення. Ординаріат зобов'язав парохів, церкви й парафіяльні споруди яких були застраховані в інших товариствах, до кінця 1913 р. перенести це страхування до «Дністра». На деканів покладалося завдання проконтролювати та поінформувати духовну владу про виконання цього розпорядження²³.

Зубожіння селянства через малоземелля і перенаселення краю, неререформованість сільськогосподарської галузі та послаблення її позицій унаслідок розвитку промислових підприємств, залучення іноземного капіталу й функціонування Галичини як сировинного придатку західних провінцій імперії стали спусковим гачком для розростання явища сезонної еміграції серед галицького селянства. У пошуках заробітку селяни численно виїжджали до Росії, Бразилії, Пруссії, Канади, Америки. Влада намагалася регулювати й контролювати ці процеси, а у випадку еміграції до Росії – шукати засоби запобігання й протидії. Низку зобов'язань у цьому напрямі було покладено на парафіяльне духовенство. Душпастирі отримували

²³ Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»... С. 125–126; Чому не в Дністрі? *Діло*. 1906. Ч. 200. С. 2.

найрізноманітніші завдання: від збору інформації та статистичних даних²⁴ до впливу на селянство через духовні місії, публічні проповіді й приватні розмови²⁵.

*Парох с. Буцнів (Тернопільщина) о. Исидор Глинський (1860–1931) із парафіянами-членами Молочарської спілки (1912)**

Проте досвід показував, що заходи духовенства на протидію заробітчанській еміграції практично не мали ефекту, а навпаки, налаштовували зубожілих селян проти кліру, відкривали духовенство на критику як польських, так і українських політичних кіл. Водночас аналіз впливу сезонної еміграції спонукав священників до висновку, що вона корисно відбивається і на матері-

²⁴ Наприклад, у грудні 1891 р. Львівський митрополичий ординаріат розіслав до священників запитальник для з'ясування причин, обсягів, напрямків, характеру еміграційних рухів. Таку інформацію пресвітери надавали спеціально створеній комісії для опрацювання й висновків (див.: ЦДІАЛ України. Ф. 408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат у Львові). Оп. 1. Спр. 2 (Відозва ординаріату про збір даних щодо причин еміграції з Галичини. 1891). Арк. 1).

²⁵ Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»... С. 127–130.

* Новосядлий Б. Буцнів – село над Серетом: іст.-краєзн. нарис. Тернопіль, 1998.

альному становищі селянських сімей зокрема, і на економічній ситуації краю загалом. Тому Церква намагалася випрацювати гнучкий підхід до заробітчанської еміграції з метою максимально допомагати українським селянам в організації безпечного доїзду на чужину й перебування там, попереджати про можливі небезпеки таких поїздок, плекати в народі любов до своєї землі, щоб емігранти залишали свою землю тільки на певний час, із заробітком і більшою просвітою поверталися додому²⁶. Так, 1890 р. духовна влада закликала священників долучатися до австрійського товариства св. Рафаїла у Відні, завданням якого була релігійно-моральна й матеріальна опіка над емігрантами²⁷. У 1907 р. зусиллями о. Никити Будки, референта справ еміграції при Митрополічному ординаріаті, філія цього товариства почала діяти й у Львові, залучивши у свої лави численне духовенство. Отець д-р Йосиф Жук обійняв у Товаристві посаду заступника правління, а о. Н. Будка – касира²⁸. Останній став також засновником і редактором місячника «Емігрант» (1910–1912)²⁹. У 1909 р. у Львові заходами пароха с. Скнулів о. Йосифа Фолиса й інших діячів було створено товариство «Провидіння» для надання допомоги та порад емігрантам³⁰.

У питаннях еміграції духовенство також співпрацювало з політичною силою народоців. Так, душпастирі ставали інформаторами створеного Народною Радою 1896 р. комітету у справі еміграції, завдання якого – контролювати й стримувати виїзд українців до Бразилії та захищати емігрантів від

²⁶ Під розвагу рускому духовеньству. *Нива*. 1904. Ч. 7. С. 151–157.

²⁷ Поручаєся къ вспомаганью ВСЧ. Духовеньству ново завязане «Австрійське стоваришенье им. св. Рафаила въ Вѣдни» для охорони катол. Емигрантѡвъ. *Львѡвско-архієпархіальнй Вѣдомости*. 1890. Ч. 10. С. 158–162.

²⁸ Руське товариство для охорони емігрантів. *Діло*. 1907. Ч. 63. С. 3.

²⁹ Комариця М. М. Будка Никита. *Енциклопедія сучасної України* / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ, 2004. URL: <https://esu.com.ua/article-36541>

³⁰ Левицький К. Історія політичної думки... С. 511.

визиску³¹. У 1904 р. Українська національно-демократична партія відрядила до Пруссії, – одного з найбільш вигідних на той час напрямів еміграції, – о. В. Ганицького для з'ясування умов проживання й праці там українських заробітчан. У результаті цієї поїздки з ініціативи священника в м. Нейберуні було створено бюро посередництва праці, яке допомагало українцям в укладенні контрактів із роботодавцями³². Численні душпастирі стали порадиниками й помічниками для своїх парафіян в організації виїзду на працю за кордон. Так, 1905 р. правління згаданого бюро в Нейберуні висловило подяку парохові с. Закомар'я Олеського деканату Данилові Тянячкевичу за укомплектування партії робітників на копальнях³³. Прикладом душпастиря, який допомагав парафіянам в організації заробітчанської еміграції, став також о. Володимир Голінатий. «Він перший в нашій закутині, – зазначали мешканці парафії, – показав нашим людям дорогу до Європи, на заробітки до Прус, і тим рухом займався майже до останніх хвиль свого життя»³⁴. Заклик до душпастирів заопікуватися заробітчанською еміграцією селян до Пруссії опублікував також священницький часопис «Нива»³⁵.

Водночас духовенство не випускало з поля зору й опіку морально-духовним станом емігрантів. У межах товариства св. Рафаїла душпастирі дбали про їхнє забезпечення греко-католицькими молитовниками й україномовною літературою³⁶. Митрополит Шептицький звернувся до заробітчан із закликом перед від'їздом на чужину приступати до таїнств сповіді й Причастя, дотримуватися під час праці моральної поведінки, чесності й працелюбності³⁷.

³¹ Справа еміграційна. *Дѣло*. 1896. Ч. 53. С. 2.

³² Качараба С., Рожик М. Українська еміграція. Еміграційний рух зі Східної Галичини та Північної Буковини у 1890–1914 рр. Львів, 1995. С. 98.

³³ Подяка. *Діло*. 1905. Ч. 46. С. 2.

³⁴ Про пок. Волод. Голінатого. *Діло*. 1906. Ч. 133. С. 2.

³⁵ Зарібкова еміграція до Прус. *Нива*. 1906. Ч. 9. С. 233–235.

³⁶ Похорони живыхъ. *Дѣло*. 1895. Ч. 109. С. 2.

³⁷ Впр. Митрополит а зарібкова еміграція. *Діло*. 1904. Ч. 37. С. 2.

Дуже показово, що греко-католицьке духовенство стало на боці селян, які влітку 1902 р. підняли страйк із вимогами до великих землевласників покращити умови життя найманих працівників та збільшити їхню заробітну плату. Священники зазначали, що вважали своїм обов'язком підтримати покривдженого найманого працівника та нагадати працедавцям, що затримання заробітної плати є важким гріхом, а водночас продемонструвати робітникам способи відстоювати свої права у правовому полі³⁸. Прикметно, що до агітації з приводу страйків долучилися і священники – прихильники русофільства, попри те, що їхня політична сила зайняла в цьому питанні пасивну позицію³⁹.

Водночас Церква брала курс на поступове передавання духовенством господарських справ до рук світських фахівців. У листопаді 1910 р. вийшла папська заборона білому й чорному духовенству обіймати посади голови, директора, члена правління, секретаря чи касира в економічних установах, звільнившись із них протягом чотирьох місяців. До того ж душпастирі мали залишатися помічниками та порадиниками для своєї пастви в економічних питаннях⁴⁰. Наступного року термін передавання управлінських посад в економічних установах був продовжений Папою до 2 років⁴¹, а 1913 р. з'явився папський декрет, згідно з яким священники могли працювати лише в тих касах, «про які їм напевно відомо, що ведуть справи солідно і чесно»⁴². Водночас Понтифік закликав духовенство виховувати світський контингент, який би протягом 3 років міг його на цих позиціях замінити.

В умовах посилення тенденцій до усунення християнських цінностей як підвалини суспільного життя та поширення

³⁸ Чи провинив ся! (Голос священника львівської єпархії в справі питань поставлених о. Кипріяну). *Діло*. 1903. Ч. 158. С. 1.

³⁹ Gruchala J. Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890–1914). Katowice, 1988. S. 61.

⁴⁰ Духовенство въ финансовыхъ заведеніяхъ. *Галичанинъ*. 1910. № 264. С. 2.

⁴¹ Папская диспенза. *Галичанинъ*. 1911. № 82. С. 3.

⁴² Духовенство въ финансовыхъ заведеніяхъ. *Галичанинъ*. 1913. № 11. С. 3.

лівих ідеологій неймовірного значення поряд із господарсько-економічною набувала просвітницька діяльність духовенства. Найпершим полем боротьби за уми народу для кліру ставали читальні. Наголошувалося, що ця діяльність мала передбачати духовну, патріотичну й економічну складову: поглиблювати знання парафіянів щодо правди віри, формувати в них дух патріотизму, любові до рідної мови, культури, традицій, сприяти налагодженню довіри народу до інтелігенції та співпраці з нею, закладати повагу до чужої власності, навчати ощадливості, способів раціонального господарювання⁴³.

На діяльності в читальнях як обов'язку священників наголошував зокрема у пастирському листі від 1890 р. митрополит Сильвестр Сембратович. Важливим елементом такої роботи мала бути неодмінна опора просвіти народу на християнських засадах і поглибленні духовності народу, запобігання поширенню ворожих Католицькій Церкві книжок та часописів (сам митрополит, діючи в цьому напрямі, видав заборону на передплату й поширення кількох радикальних і русофільських часописів)⁴⁴. З аналогічними закликами щодо засад просвітницької роботи неодноразово звертався до кліру і наступник С. Сембратовича митрополит А. Шептицький. «Рух просвітний і економічний звернеся против нас самих і против Церкви, як не будемо рівномірно з взростом культури збільшати знання і свідомість християнської науки», – застерігав він священників⁴⁵.

На практиці серед пресвітерів ніколи не бракувало таких, що займали щодо читалень пасивну або й ворожу позицію. Однак така ситуація далеко не була загальною. Велика частина душпастирів ставала чільними діячами осередків товариств «Просвіта», ім. М. Качковського, т. зв. незалежних читалень. Особливо активну позицію виявляли священники – прихильники

⁴³ Бартошевській І., о, д-р. Читальні народні. *Душпастирсь*. 1894. Ч. 19. С. 470–472.

⁴⁴ Всечестному Духовенству Нашої Архієпар. миръ о Господѣ и Наше Архієрейске благословеніе! *Львівско-Архієпархіальній Вѣдомости*. 1890. Ч. 9. С. 125–144.

⁴⁵ О достоинстві і обов'язках священства... С. 172.

народовської течії. Статистика показувала, що на кінець 1895 р. 7 із 10 діючих філій «Просвіти» очолювали єреї⁴⁶. Численним було священницьке представництво і в русофільських читальнях ім. М. Качковського: на 1891 р. душпастирі очолювали абсолютну більшість філій цього товариства⁴⁷.

Пресвітери розгортали в читальнях різнопланову діяльність: організовували лекції та самі ставали авторами доповідей, приділяли увагу господарській освіті народу, організовували заходи культурно-мистецького характеру (вечорниці й забави з музикою для молоді, аматорські вистави, мистецькі вечори, зокрема на честь Маркіяна Шашкевича, Тараса Шевченка, Юрія Федьковича), опікувалися громадсько-політичним вихованням громади (прищепленням почуття власної гідності, самостійності, усвідомлення своїх громадянських прав, навчали правовим способом ці права відстоювати). Водночас через читальні душпастирям вдавалося налагоджувати доволі ефективну протидію ліво-радикальній агітації, впливати на формування політичних переконань народу, налагоджувати консолідовану національну діяльність громади, концентрованим виявом якої ставали парламентські, сеймові та місцеві вибори. Саме відсутність чи мала кількість читалень у повітах уважались однією з вагомих причин поразок українців на виборах, а відповідальність за такий стан речей громадська думка часто покладала на священників. Також були випадки, коли існували розбіжності в ідеологічних поглядах між парохами та їхніми співробітниками, а також між душпастирем і громадою. На цьому ґрунті природно виникали суперечки щодо політичної орієнтації місцевої читальні⁴⁸.

⁴⁶ Справоздане зь діяльности товариства «Просвѣта» за часъ одъ 1 сѣчня 1894 по 31 грудня 1895 р. *Дѣло*. 1896. Ч. 3 і ч. 4. С. 1–2.

⁴⁷ Общество им. Качковскаго. *Галицкая Русь*. 1891. № 110. С. 1.

⁴⁸ Колб Н. «Не може бути в селі читальні, до провадження котрої священник не приложив свого труду...»: читальняна діяльність греко-католицького духовенства в Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). *Товариство «Просвіта»: в обороні української ідентичності, духовності та культури (до 150-літнього ювілею)*. Львів: Логос, 2019. С. 110–135.

Варто зазначити, що тривала традиція активної участі кліру в національно-політичних процесах накладала відбиток на діяльність верстви, усвідомлення нею своїх завдань та місії в суспільстві. Глибоко заангажовані в національну боротьбу, згіршені й роз'ятрені утисками й несправедливістю з боку польського елемента у краї, священники часто усвідомлювали своє душпастирське служіння як можливість досягнення також і національних цілей, наповнювали його патріотичною мотивацією та звучанням. Яскравим прикладом такого стандарту мислення був, зокрема, о. Олекса Пристай. «Мое релігійне виховання народу, – писав він про свою діяльність наприкінці XIX ст., – не було ціллю для себе, а тільки засобом до досягнення національно-політичних, освітніх і економічних цілей»⁴⁹.

На зламі XIX–XX ст. ГКЦ залишалася активним учасником політичного життя галицьких українців. Хоча на той час Церква остаточно поступилася світській інтелігенції місцем провідного фігуранта національного політикуму⁵⁰, однак духовенство продовжувало відігравати досить впливову роль у політичному русі, обіймаючи позиції від депутатів Державної ради й Галицького сейму до діячів місцевих осередків та організаторів національного руху на місцях. Своєрідним лакмусовим папірцем патріотизму душпастиря для суспільства ставала його залученість в організацію та проведення виборчих кампаній до Державної ради, Галицького сейму та місцевих рад. Пасивність пресвітера громадська думка таврувала як вияв боягузтва чи запроданства⁵¹.

Та й саме духовенство участь у політичному житті народу вважало своїм обов'язком. Відтак, значна частина пресвітерів ставала активною учасницею суспільного життя, присвячуючи цій діяльності багато часу і сил. Особливо активною залу-

⁴⁹ Пристай О., о. З Трускавця... Т. 2. С. 210.

⁵⁰ Яскравим свідченням цього стали невдалі спроби митрополита Сильвестра Сембратовича (1882–1898) створити клерикальну партію, яка б очолила український політикум та об'єднала в своїх лавах все духовенство.

⁵¹ Допись. З Косівщини. *Руслан*. 1899. Ч. 267. С. 2; Выборы до радъ повѣтовыхъ. *Дѣло*. 1890. Ч. 153. С. 2.

ченість широкого кола священників до політичних процесів була під час виборчих акцій. Попри загрозу фінансового, морального, а навіть фізичного переслідування з боку місцевої влади та польських кіл, душпастирі вели підготовчу й агітаційну роботу у громадах, писали відозви, організували збори активістів, наради духовенства для обговорення виборчої тактики, створювали й очолювали місцеві виборчі комітети, були організаторами та учасниками передвиборчих віч, ставали правиборцями й виборцями⁵².

Активну політичну позицію займав також і греко-католицький єпископат. Показово, що 21 січня 1906 р. владики (митрополит Галицький Андрей Шептицький, єпископ Перемишльський Костянтин Чехович і єпископ Станіславівський Григорій Хомишин) очолили українську депутацію до цісаря з нагоди проведення виборчої реформи, щоб добиватися для українців рівних з іншими народами імперії виборчих прав. Протидіючи поширюваній поляками візії українців як небезпечного радикально налаштованого народу з непевними симпатіями і настроями, єпископи на аудієнції з цісарем донесли йому національні прагнення народу

Андрей Олександр граф Шептицький (1865–1944) – Чин святого Василія Великого, єпископ Станіславівський (1899–1900), митрополит Галицький, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільського (1900–1944)

⁵² Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»... С. 154–164.

та запевнили у винятково легальному шляху їхнього досягнення. Водночас єпископат звернувся до українського суспільства спільним пастирським листом, де окреслив засади національної боротьби та закликав духовенство до співпраці зі світською інтелігенцією в політичній і суспільній роботі⁵³.

Варто зазначити, що ГКЦ не мала наміру відмовлятися від впливу на політичне життя. У середовищі духовенства доволі потужні позиції займало переконання, що бути активним учасником політичного руху є не тільки правом, а й патріотичним та душпастирським обов'язком кожного священника, щоб пояснювати народові перебіг подій і застерігати від антиклерикальних та атеїстичних гасел, направляти розвиток суспільства в русло християнських цінностей, сприяти приходу до влади побожних депутатів, які обстоюватимуть такі цінності в державі і захищатимуть права Церкви, протидіяти виявам демонстративного порушення владою виборчих прав українців (перешкоджанню вільному волевиявленню, підкупу, фальсифікації результатів та ін.)⁵⁴. Тому наголошували, що духовенство має орієнтуватися в політичних справах і долучатися до них, захищаючи віру, релігію, престол і закони. Також підкреслювалося, що Церква суттєво втратила вплив і авторитет у країнах, де її було цілковито усунено від впливу на політику⁵⁵.

Проти заяв про усунення єпископату від впливу на політичні питання висловлювався митрополит Шептицький. Такий погляд він назвав «фальшивим і ображаючим». «Так само, як всі громадяни, ми маємо право й часто обов'язок з'ясовувати чисто політичні питання», – зазначив митрополит у промові

⁵³ с.с.с. Кілька уваг під хвилю. *Нива*. 1906. Ч. 3. С. 49–51.

⁵⁴ Пастирське посланіє австрійського єпископату. *Дѣло*. 1891. Ч. 27; Пастирскій листъ Преосв. Епископату Австрійского до всѣхъ вѣрныхъ Католиковъ Австріи въ справѣ выборовъ до Думы державной. *Львѣвско-Архієпархіальнй Вѣдомости*. 1897. Ч. 2. С. 13–22; Духовенство а политика. *Богословскій вѣстникъ*. 1902. Вип. 4. С. 348–351.

⁵⁵ Тупись М., о. Сьвященик а політика. *Нива*. 1904. Ч. 15. С. 375, 378.

в Палаті Панів⁵⁶. Визначаючи позицію Церкви в суспільно-політичній царині, архиерей зазначав, що вона «позитивно і активно втручатиметься у національні справи, не боячись при цьому осудити дії, які, можливо, є корисними для нації, але несумісні з принципами християнства»⁵⁷.

За ідеологічними переконаннями духовенство поділялося на прихильників українофільської (з часом розділилися на ліберальне та християнсько-консервативне крило, яке оформилося в Католицький русько-народний союз) і русофільської ідеологій⁵⁸. З часом розбіжності між цими політичними силами у поглядах на ідентичність українців та стратегії їхнього національного розвитку ставали дедалі глибшими, а взаємини все більш непримиримими, аж поки не дійшли до жорсткої конфронтації.

Клір також ставав частиною цих ідеологічних баталій. Розбіжність у політичних переконаннях нерідко ставала причиною непорозумінь, а часом і конфліктів священників як із парафіянами, так і між самим духовенством, ставала поштовхом до абсолютно неприпустимої для душпастирів поведінки. Джерела свідчать, до якого рівня напруги ситуація дійшла 1907 р., коли відбулися вибори до австрійського парламенту. Так, русофільський часопис «Галичанин» повідомляв, що парох с. Руда на Жидачівщині відмовився ввійти до хати свого парафіянина, щоб відправити панахиду за його дитиною, і наполягав, щоб померлу винесли

⁵⁶ Гайова О. Соціальна роль церкви в окупаційних режимах. *Церква і соціальні проблеми. Енцикліка «Сотий рік»*. Львів, 1993. С. 311.

⁵⁷ Химка І.-П. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918. *Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії*. Львів, 1993. Ч. 1. С. 90.

⁵⁸ Див.: Орлевич І. Русофільська течія. *Русь, Малоросія, Україна: галицькі українці у пошуках власного імені (XIX – перша половина XX століть)*. Львів, 2021. С. 103–128; Про взаємини митрополита Шептицького з русофілами див.: Орлевич І. Взаємини митрополита Андрея Шептицького з русофілами наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історія релігій в Україні. Науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926–2010)*. Львів: Логос, 2016. С. 338–353.

на подвір'я тільки через те, що на виборах селянин голосував за русофільського кандидата⁵⁹. Громада с. Жабокруки Бобрецького деканату скаржилася на свого пароха до духовної влади, що під час великого посту не прийняв до сповіді кількох селян, бо голосували за представника від національних демократів⁶⁰. Також фіксували випадки, коли через політичні протиріччя священники-сусіди відмовлялися приїжджати один до одного з душпастирською допомогою. Такий стандарт мислення «Нива» формулювала так: «Воліємо тримати хочби навіть з соціалістом, аби був Русином, як з священиком з противної партії»⁶¹.

Усвідомлення неприпустимості таких тенденцій для Церкви спонукало греко-католицьке духовенство формувати, якою має у цих ситуаціях бути позиція кліру. Єпископат вказував, що для священника в політичній діяльності, як і в будь-якій іншій ділянці суспільного служіння, метою та першим пріоритетом мають ставати християнські, а не національні ідеали, у всьому керуватися прагненням зберігати віру, проповідувати любов та дбати про спасіння душ. Такий підхід мав бути універсальною формулою і для польсько-українських взаємин, і для вирішення внутрішньоукраїнських ідеологічних протистоянь. В умовах, коли в українському суспільстві національна ідея ставала квінтесенцією всіх стремлінь та змагань, а національна боротьба знаходила потужні мотиви, продиктовані принципами справедливості, рівного права на національний розвиток, які щодо українців зухвало порушувалися, така позиція Церкви зустрічала в українських світських колах несприйняття, нерозуміння, гострий осуд і бажання усунути Церкву від «світської» роботи. Щобільше, також і далеко не всі священники були готові прийняти таку позицію.

⁵⁹ Подвигъ украинского попака. *Галичанинъ*. 1907. Ч. 119. С. 2–3.

⁶⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 408. Оп. 1. Спр. 680 (Листи, заяви та ін. документи священників з прізвищами на букви Га–Гл про призначення, переміщення, надання матеріальної допомоги та ін. персональні питання 1907–1937). Арк. 88.

⁶¹ Я. Пастирский лист о солідарности нашего духовенства. *Нива*. 1905. Ч. 14. С. 338.

Це світоглядне протистояння яскраво виявлялося на прикладі розвитку взаємин між духовенством і політичною течією народовців, яка 1899 р. оформилася в Національно-демократичну партію (НДП). Із одного боку, народовці відчували гостру потребу в підтримці парафіяльного кліру та утримували співпрацю з ним⁶², а з іншого – така співпраця часом їх обтяжувала⁶³, бо в ідейній площині галицьке народовство незмінно тяжіло до лібералізму⁶⁴ та домінування національних інтересів над християнськими засадами, що викликало загострення взаємин із духовенством⁶⁵.

Зокрема, на цьому тлі гострі непорозуміння виникали в народовців і з митрополитом С. Сембратовичем, і з митрополитом А. Шептицьким, попри те, що обидва архиереї підтримували українофільську ідеологію. Так, у межах співпраці народовців і С. Сембратовича у програмі польсько-австрійсько-руського порозуміння «нова ера» стало очевидним, що митрополит у своєму баченні програми на перше місце ставив вірність Католицькій Церкві і греко-католицькому обрядові, а національні гасла – на останнє⁶⁶, а у версії народовців ці пункти розташовувалися в дзеркальній послідовності. Аналогічні протиріччя виникли у партії і з А. Шептицьким, що яскраво виявилось на тлі їхніх розбіжностей в оцінці вбивства

⁶² Лисяк-Рудницький І. Роля України в новітній історії. *Історичні есе*. Київ, 1994. Т. I. С. 157; Himka J.-P. *Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890)*. Cambridge, Massachusetts, 1983. P. 45, 122; Франко І. З останніх десятиліть XIX в. *Франко І. Зібрання творів*: у 50 т. Київ, 1984. Т. 41: Літературно-критичні праці (1890–1910). С. 477.

⁶³ Олесницький Є. Сторінки з мого життя. Львів, 2011. С. 262–263.

⁶⁴ Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. XIX ст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 1997. Вип. 3–4. С. 122.

⁶⁵ Pro domo sua. *Дѣло*. 1892. Ч. 85. С. 2; Навроцькій В. Въ оборонѣ правды. *Душпастырь*. 1892. Ч. 21. С. 486–491; Ч. 23. С. 535–543; 1893. Ч. 2. С. 32–42; Дописи «Дѣла». Зъ Мостиского. *Дѣло*. 1892. Ч. 110. С. 2; Хаосъ. *Галицкая Русь*. 1891. № 17. С. 2.

⁶⁶ Львівсько-Архієпархіальні Вѣдомости. 1891. Ч. 1. С. 4–5.

українським студентом Мирославом Січинським галицького намісника Анджея Потоцького (1908). Архиерей засудив вчинок М. Січинського як неприпустимий та згубний спосіб боротьби за свої права. У відповідь національні демократи назвали позицію митрополита відступництвом від національних змагань українців. Вони наголошували, що вчинок М. Січинського був виявом протесту проти сваволі польської влади і спрямовувався проти А. Потоцького не як людини, а як чиновника. «Скільки разів наш нарід почне хоч трохи острійше реагувати на національний, політичний і соціально-економічний гнет з боку поляків, – зазначав часопис НДП “Діло”, – стільки разів ніколи не хибне голосу єпископату..., щоби гасити народний запал до боротьби о свої права, бо тут на думку гр.-кат. єпископату грозить небезпека, що вірні гр.-кат. церкви готові зійти в огні боротьби з християнських доріг»⁶⁷.

Дискусії щодо характеру розвитку народовської течії ще з кінця XIX ст. періодично вибухали і між священниками-українофілами ліберального та консервативного напрямів. Так, перші наполягали, що народовська течія, попри свою ліберальну позицію, виявляє незмінну повагу й чуйність до Церкви та духовенства, а дописи її друкованого органу цілком відповідають християнським засадам, однак годі вимагати, щоб політичний часопис став винятково клерикальним. Пресвітери закликали співбратів гнучко підходити до розуміння поняття «лібералізм», яке в непоодиноких випадках збігається із принципами діяльності Церкви, зокрема в ділянці громадсько-політичної роботи кліру. Душпастирі-народовці застерігали духовенство перед об'єднанням в окрему клерикальну партію, наполягаючи, що це сильно підірве вплив Церкви в суспільстві, перетворить священників на касту, відірвану від народу та чужу для нього. Вони закликали підтримати курс народовців на співпрацю з радикалами на народовських засадах, розцінюючи це як засіб до подолання розколу в національному русі, а для священників – ще і як нагоду для навернення прихильників лівих поглядів до

⁶⁷ В справі громади Недільної. *Діло*. 1908. Ч. 107. С. 1–2.

віри. Шкалу пріоритетів і світоглядні позиції священників-симпатиків народовства яскраво демонстрував заклик, яким один із душпастирів завершував свою статтю в «Ділі»: «Будьмо добрим синами матері Русі, добрим народовцями, а лиш тоді зможемо сповнити своє завдання як священники руські. Будьмо пересвідчені, що ціль наша и народовців одна»⁶⁸.

Позицію душпастирів – представників консервативного крила течії – на сторінках клерикального часопису «Душпастир» висловив о. Іван Волосянський, який закинув газеті «Діло» індиферентність, лібералізм і прагнення усунути клір від впливу на суспільно-політичне життя народу. Він наголошував, що саме духовенство є давнім очільником національного руху (тоді як світська інтелігенція долучилася недавно), тож має право вимагати, щоб народовська течія розвивалася у християнсько-консервативному напрямі, у протилежному випадку священство відійде від неї⁶⁹.

На початку ХХ ст. конфронтація між прихильниками цих різних стратегій, обертаючись в колі тих же наративів, тільки загострювалася і поглиблювалася, а майданчиками для неї стали шпальти органу НДП «Діло» та священницького часопису «Нива»⁷⁰. Останній, будучи в перший період своєї діяльності представником ультрамонтанських поглядів, залишався понад політикою⁷¹ (хоч займав руську національну позицію), наголошував,

⁶⁸ Pro domo sua. *Дѣло*. 1892. Ч. 85. С. 2; Цурковській Е., о. Письмо зъ Тернопольщины. [Замѣтки на статью о. Волосяньского въ «Душпастири» [ч. 10–14] подъ заг.: «Pro Domo Dei»]. *Там само*. Ч. 193. С. 2; Ч. 195. С. 2; Ч. 196. С. 1–2; Ч. 198. С. 2; Цурковській Е., о. Дописи «Дѣла». Зъ Тернопольского. *Там само*. Ч. 87. С. 3.

⁶⁹ Волосянській И., о. Pro domo Dei. *Душпастьрь*. 1892. Ч. 10. С. 230–237; Ч. 11. С. 246–255; Ч. 12. С. 278–283; Ч. 13. С. 296–302; Ч. 14. С. 321–329.

⁷⁰ Левицкий Я. У відповідь съвященникови з «Діла». *Нива*. 1906. Ч. 19. С. 579.

⁷¹ Лехнюк Р. Часопис «Церковный Востокъ» як джерело до вивчення світоглядних дилем священників-русофілів напередодні Першої світової війни. *Науковий вісник Івано-Франківської академії Івана Золотоустого «Добрий Пастир»*. Богослов'я. Філософія. Історія. 2018. Вип. 12–13. С. 419.

що священники мають бути націоналістами («націоналами»), але християнськими, й іншої позиції для пресвітера бути не може. Якщо ж народовці, усвідомлюючи це, продовжують ототожнювати націоналізм із радикалізмом, то саме вони ігнорують духовенство та його значення в національній праці⁷².

До того ж у священницьких колах існували стійкі відчуття, що НДП трактувала співпрацю із кліром винятково інструментально, використовуючи сили, авторитет і матеріальну підтримку духовенства для налагодження діяльності різних національних інституцій, однак не були готовими у відповідь підтримувати розвиток станових священничих органів, побоюючись надмірного зміцнення Церкви⁷³. Наголошувалося, що духовенство не прагне конкурувати зі світською інтелігенцією за першість у національному русі, а тільки хоче зберігати ту міру впливу на розвиток і курс політичного та культурного життя, на яку заслуговує, з огляду на численність свого представництва і розмір внеску в його розвиток. «А того впливу ми не маємо, – зазначала “Нива”; – нас зіпхнено до ряду простих виконувачів приказів і прикази ті ми виконуємо льояльно – часами занадто льояльно»⁷⁴. Однак редакція часопису наголошувала, що чітко задекларувала своєю постановою суб’єктність греко-католицького духовенства в українському суспільно-політичному просторі та відстоювання своєї позиції⁷⁵.

Зібране навколо «Ниви» духовенство зазначало, що оптика пріоритету інтересів віри над національними має стати загальним стандартом у підході до всіх громадсько-політичних питань, зокрема й формування взаємин між прихильниками української та русофільської ідеологій. Таку позицію вони продовжували займати, навіть коли русофіли на початку ХХ ст. чітко й відкрито перейшли на позиції єдиного «русского народу»,

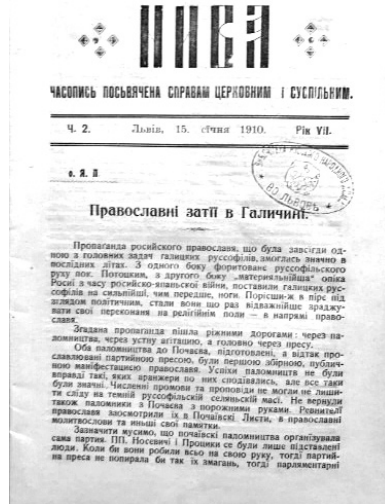
⁷² Я. Про наші справи. *Нива*. 1905. Ч. 7. С. 168.

⁷³ Задача сьвященства на поли социяльно-політичнім. *Нива*. 1904. Ч. 14. С. 352.

⁷⁴ с.с.с. Кілька уваг під хвилю. *Нива*. 1906. Ч. 3. С. 51; також див.: с.с.с. Чи нам потрібна організація? *Нива*. 1906. Ч. 4. С. 74.

⁷⁵ Воляньский О. о. По пятьох літах! *Нива*. 1909. Ч. 1. С. 3.

згідно з якою українців називали не самостійним народом, а складовою «руського», який формують ще народності російська та білоруська⁷⁶. У відповідь на заклики з національно-демократичного табору до єпископату виступити проти Русської народної партії (РНП) як ворожої та небезпечної для українського народу й Церкви, один із дописувачів «Ниви», роздумуючи, яку позицію щодо русофілів (зокрема священників) тепер мають зайняти ієрархи, зазначав, що доки політична партія не йде всупереч християнсько-католицькому світоглядові, доти вона і належність до неї не повинні викликати супротиву чи упередженого ставлення духовенства. Адже Церква як інституція призначена для всього народу. Єпископи ж як приватні особи можуть мати свої політичні переконання, а як очільники Церкви мусять однаково дбати про дочасне добро всіх своїх вірних, незалежно від їхніх політичних поглядів. Автор зазначав, що стратегії обох сил – українофільської і русофільської – щодо віри індиферентні, тож не є моральним злом, і тільки час покаже, яка з них життєздатніша. Засада справедливості вимагає однакового підходу до обох стратегій. «Если все-українцям... вільно стреміти до того, щоби малоруський нарід не розбив ся на народність “галицку” і “українську”, – зазначав дописувач, – ... то чому москвофілам не вільно спиняти

Перша шпальта священницького часопису «Нива» (1904–1939)

⁷⁶ Орлевич І. Термінологія русофілів як індикатор самоідентифікації. *Національна ідентифікація українців Галичини у ХІХ – на початку ХХ століття (еволюція етноніма)* / наук. ред. І. Орлевич. Львів, 2016. С. 188–222.

розділ на нарід руський і російський, если вони мають пересьвідчене, що ... спинене таке булоби хосенне?»⁷⁷. Священник констатував, що в Галичині тепер вирішується питання, чи галицькі русини захочуть вважати себе українським народом, чи розпадуться на два – український і російський. У цій ситуації єпископи мають тільки дбати, щоб розв'язання цього питання не вийшло на шкоду Церкві. Бо як у НДП, так і в РНП виявлялися ворожі до Католицької Церкви і християнства тенденції. Так, духовенство буде зобов'язане виступити проти русофілів тільки тоді, коли ті почнуть пропагувати православ'я. Тобто реакція духовенства має впливати винятково з релігійно-церковних, а не національно-патріотичних міркувань. Водночас автор статті зазначав, що національне протистояння розбиває духовенство й ослаблює його потенціал у спільному протистоянні ворожим Церкві силам. Так, через національні протиріччя вже сильно порушена можливість співпраці з польським кліром. Тому не можна допустити такого роз'єднання ще й усередині українського табору, а потрібно шукати шляхів до консолідації верстви⁷⁸.

Водночас на сторінках цієї ж «Ниви» можна знайти й протилежну оцінку щодо трансформації русофільської політичної партії та реакції духовенства на неї. «Наша ціль – самостійна народність українська, їх ціль – народність московська»⁷⁹, – зазначав автор іншого допису. Він твердив, що національне питання не можна відкинути як неважливе чи другорядне, адже національна належність після віри є найдорожчим скарбом, дарованим Богом людині. Тому священники – представники різних стратегій національного розвитку, стають не одностайними, а ворогами. Визнаючи необхідність консолідації духовенства у спільній організації, таке єднання автор допису вважав можливим із представниками всіх ідеологічних

⁷⁷ Священик з «Ниви». Партийне становище священика. *Нива*. 1908. Ч. 16 і 17. С. 483.

⁷⁸ О. В. Становище Єпископів до москв. і укр. табору. *Нива*. 1908. Ч. 22 і 23. С. 691–694.

⁷⁹ Д. Р. Єще в справі нашої організації. *Нива*. 1907. Ч. 15. С. 451.

поглядів (старі русини, угодовці, націонал-демократи), тільки не з русофілами⁸⁰.

Поза тим усвідомлення русофілів як ворожої для Церкви і народу ідеології займало серед священників-українофілів домінуючі позиції⁸¹ і з часом такі настрої тільки загострювалися. Ці тенденції яскраво простежуються на прикладі ситуації у Львівській греко-католицькій семінарії. Якщо 1897 р. студенти – прихильники українофільства, там хоч і переважали, але не контролювали ситуацію повністю, то вже наступного 1898 р. русофіли були витіснені з усіх товариств, які діяли в семінарії⁸². В наступні роки до цього навчального закладу дуже неохоче приймали молодь із русофільськими симпатіями, що стало причиною гострих звинувачень із боку РНП на адресу духовенства загалом та церковної ієрархії зокрема⁸³. На 1912 р. у Львівській духовній семінарії навчалося тільки 11 семінаристів-русофілів. Але й така незначна їхня кількість спонукала решту студентів виступити з вимогою їх відрахування, оголосивши голодування, поки ця вимога не буде виконана⁸⁴.

Посилення і консолідація українофільськи налаштованого духовенства для поборювання священників-русофілів спонукали останніх також до активнішого згуртування й протидії. Так, 1910 р. вони створили свою організацію – Товариство ім. св. Іоанна Златоустого, друкованим органом якого став часопис «Церковный Востокъ»⁸⁵. Відтак часописи українофільськи

⁸⁰ Там само. С. 452.

⁸¹ Священники-українці звинувачували «твердих» пастирів у вихованні ренегатів і «хрунів», які служать Москві та під час виборів діють за одно з «кацапами» (Кацапска безличність. *Діло*. 1903. Додаток до чч. 137 і 138. С. 2–3).

⁸² Левицький Я. Львівська духовна семінарія в літах 1897–1901. Львів, 1901. С. 30, 46.

⁸³ Политиканствующая церковь. *Галичанинъ*. 1913. № 31. С. 3.

⁸⁴ Українські богослови проти русофілів. *Діло*. 1912. Ч. 32. С. 5; А. П. Печальныя отношенія въ нашей львовской генеральной духовной семинаріи. *Церковный Востокъ*. 1912. Вып. 2. С. 103–110.

⁸⁵ Лехнюк Р. Часопис «Церковный Востокъ»... С. 419.

і русофільськи налаштованого духовенства стали майданчиком гострих ідеологічних баталій представників цих двох світоглядних таборів. Аналіз дописів свідчить, що в першому десятилітті ХХ ст. рівень напруги та взаємного несприйняття між ними постійно поглиблювався.

III-ое Общее Собрание членовъ Общества им. св. Іоанна Златоустого

состоялося дня 9(22) січня с. г. въ Львовѣ точно по
обвѣщенной програмѣ.

Въ 8 ч. утра отслужилъ впр. о. крылошанинъ д-ръ
Гавриилъ Крмжаповскій въ Преображенской церкви
св. Литургію о призваній помощи св. Духа и панихиду за ду-
ши упокоившихся членовъ Общества, почвъ въ 10½
ч. начался въ читальнѣ библиотеки „Народного Дома“
собрание, въ которомъ участвовало 98 членовъ Общества.

Собрание открылъ по отгнѣтнѣ молитвы „Царю небе-
сный“ предъдатель Общества, о. прадать Александръ
Бачинскій слѣдующою рѣчею:

Всесвятѣйшій Отцы! Витаяю Васъ, Всеч. ОО. и бла-
годарю, що на наше приглашеніе такъ численно Вы со-
брались. Переживаемъ сумнѣи и тяжкіи часы. Въ колькохъ
мѣстевостяхъ нашей галицкой провинціи наступилъ гро-
мидный переходъ на такъ зване православіе. Се явленіе
сѣдѣно на всѣхъ насъ прикре впечатлѣніе, а то тѣмъ
болше, що вину сего приносятъ русско-народной партіи,
або сякъ зачѣвнѣ называютъ „руссофилами“. А мы власне
сѣмью руссофилами; то значить мы любимъ цѣлую Русь,
такъ тѣхъ, що мешкають за кордономъ чи то въ глубо-
кой Россіи, чи на Украинѣ, чи въ Америкѣ, чи въ Прус-
сахъ. Соединяе насъ всѣхъ одинъ обрядъ и одинъ языкъ,

Перша шпальта священницького
часопису «Церковный Востокъ»
(1911–1914)

У відповідь на заго-
стрення ідеологічного
протистояння у священ-
ницькому середовищі митрополит Шептицький
вживав заходів, щоби зба-
лансувати цю ситуацію.
Так, він закликав припи-
нити поборювати душпас-
тирів-русофілів і відстор-
нювати їх від суспільного
руху та задекларував, що
священники-русофіли до-
пускатимуться до член-
ства в консисторії й от-
римуватимуть захист «від
інших священників, що
були українськими акти-
вістами»⁸⁶. Припинити во-
рожечу на політичному
ґрунті між парохами різ-
них політичних поглядів
мало й розпорядження
митрополита від 1908 р.⁸⁷.
Такі кроки архиерея поро-

джували докори на його адресу з національно-демократичного
табору. Так, закидали Шептицькому, що підтримує на впливо-

⁸⁶ Himka J.-P. Sheptyts'kyi and the Ukrainian National Movement before 1914. *Morality and Reality. The life and Times of Andrei Sheptyts'kyi*. Edmonton, 1989. P. 40.

⁸⁷ Въ защитѣ правъ приходниковъ. *Галичанинъ*. 1908. Ч. 172. С. 2.

вих позиціях антинаціональні елементи, зокрема з його відомо «майже всі Львівські парохії обсажені москвофілами»⁸⁸.

Поза тим 20 лютого 1910 р. представники львівських душпастирів «русько-української народності» звернулися з офіційним листом до митрополита Андрея з проханням вжити заходів для нейтралізації загрозливої діяльності русофільського кліру. Підставою для такого звернення стало зростання в Галичині випадків пропаганди православ'я через організацію паломництв до Почаєва, усні розмови з віруючими (на вічах, зборах, з'їздах, у русофільських товариствах і установах), а головно через пресу («Галичанин», «Русское Слово», «Русская воля», «Прикарпатская Русь», «Голось народа»). Занепокоєння у священників-українців викликав факт, що русофільське духовенство чітко не засудило такої діяльності русофілів, а отже, ставало співучасником цієї пропаганди, чим створювало загрозу становищу католицької віри і Церкви. Водночас духовенство висловлювало протест і проти національних висловлювань русофільського кліру. «Клир застерігає ся енергічно проти того, наче би тут, на нашій землі, був російський народ, – наголошували підписанти звернення, – противно, зі всякою рішучістю заявляє, що наш народ був, є і позістане руско-українським народом»⁸⁹. Пресвітері закликали митрополита вжити заходів для припинення російсько-схизматицької агітації. Водночас дописувач «Ниви» зазначав, що такими кроками протидії має стати дуже скрупульозний підхід щодо прийняття хлопців із русофільськими поглядами до семінарії та проведення на загрожених православною агітацією територіях духовних місій та поширення відповідної літератури⁹⁰.

Із колективним листом щодо цієї ситуації до митрополита Шептицького звернулася й делегація священників від РНП. Вони просили архиєрея відреагувати на неправдиві звинувачення згуртованого навколо «Ниви» українофільського духовенства

⁸⁸ Послання до наших владик. *Діло*. 1908. Ч. 109. С. 2.

⁸⁹ Заява львівського руско-укр. духовенства. *Нива*. 1910. Ч. 5. С. 181.

⁹⁰ о. Я.Л. Православні затії в Галичині. *Нива*. 1910. Ч. 2. С. 33–38.

щодо ієреїв-русофілів у здійсненні ними православної агітації, вжити заходів для припинення тиску на студентів-симпатиків русофільства в духовній семінарії та для формування підтримки РНП серед молодого покоління пресвітерів⁹¹.

Відповідь єпископату чітко показувала, що владики не мають наміру відходити від раніше зайнятого щодо вирішення національно-політичних питань курсу. У спільному пастирському листі єпископи зазначили, що визнають існування небезпеки схизматичкої агітації в Галичині. Водночас владики висловили переконання, що серед греко-католицького духовенства немає таких, які б наважилися порушити присягу, дану в день рукоположення та нагадали, що такі дії священників тягнуть за собою кару церковної екскомуніки. Засобом протидії небезпечним схизматичким тенденціям ієрархи назвали відмову духовенства від ворожнечі та протистояння й об'єднання навколо засад взаємної любові. Також вони зобов'язали пресвітерів відповідально виконувати своє душпастирське служіння, часто наголошувати пастві, що Унія – єдина правдива руська віра від дідів і прадідів, а також поширювати культ св. Йосафата як приклад боротьби за єдність Христової Церкви та вірність Апостольському престолові. «Ви самі свідками, що від Вас ніколи не домагаємося нічого, крім сповнення Ваших сьвященничих обов'язків, – підсумовували єпископи. – Ви добре знаєте, що в наших очах сей добрим сьвящеником, котрий добре проповідає, катехизує, сповідає, хто побожно молитвослов відчитує і о піднесене народа дбає, а не той, хто до сеї або тої партії належить. *Ми не знаємо жадної партії поміж Вами і жадного поділу в духовенстві не узнаємо* [курсив мій – Н. К.]. В наших очах сьвященики становлять одно лишень тіло, котре повинне бути оживлене одним духом»⁹².

⁹¹ Орлевич І. Взаємини митрополита Андрея Шептицького... С. 341–343.

⁹² О. М. Пастирське посланє нашого Впреосвь. Єпископату до Всч. Духовенства в справі схизматичкої агітації. *Нива*. 1910. Ч. 10. С. 294; Про погляди митрополита Шептицького на національне питання також див.: Новак М. Два світи. Проблема націо-

Також у ХХ ст. із духовних кіл лунали голоси про необхідність зменшувати градус напруги і щодо ворожнечі між українцями й поляками та шукати шляхи до порозуміння. Такі заяви духовенства активізувалися на тлі проведення виборчих кампаній до Австрійського Парламенту (1911) і Галицького сейму (1913). Однак єпископат і представники нижчого духовенства наголошували, що це прагнення «щирої згоди обох народів» не має бути досягнене коштом закривання очей на зловживання та порушення прав українців⁹³.

Потребувала вирішення й проблема запобігати численним випадкам переходу вірних ГКЦ на римо-католицизм. В українському суспільстві існувало розуміння, що зростання численності таких випадків стає для народу не тільки конфесійним, а й серйозним національним викликом, адже практика показувала, що перехід на римо-католицизм здебільшого призводив до зміни національної ідентичності особи, яка поступово починала усвідомлювати себе поляком⁹⁴. Прийнятий у Римі 1863 р. декрет «Ad graves et diuturnas» або Конкордія, який мав на меті врегулювати цю ситуацію⁹⁵, кардинально не допоміг вирішити проблему, і вона ставала причиною гострих конфронтацій як у політичних, так і в церковних колах⁹⁶.

Найчастіше з випадками зміни греко-католиками обряду українці стикалися в містах. Нерідко обряд змінювали українські заробітчани та слуги. Щоб запобігти цьому, політики

нальної ідентифікації Андрея Шептицького в 1865–1914 роках. Львів; Іданськ, 2023. С. 445–450.

⁹³ Довірочні збори руського духовенства. *Діло*. 1911. Ч. 272. С. 2–5; Гр.-кат. Єпископат в справі виборів. *Там само*. 1913. Ч. 120. С. 3.

⁹⁴ Osadczy W. Kościół i Cerkiew na wspólnej drodze. Concordia 1863. Z dziejów porozumienia między obrządkiem greckokatolickim a ła-cińskim w Galicji Wschodniej. Lublin, 1999. S. 81–92; Кісь Н. Рух за візантизацію та «очищення обряду» в Греко-католицькій церкві в Галичині початку ХХ ст. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ, 2010. Ч. 17. С. 95–99.

⁹⁵ Osadczy W. Kościół i Cerkiew... S. 109–110.

⁹⁶ [Азѣ] Дописи «Дѣла». *Дѣло*. 1894. Ч. 18. С. 3.

закликали греко-католицьких священників створювати при церквах «товариства руських слуг», де пропагувати почуття національної свідомості й людської гідності⁹⁷. Частіше траплялися також випадки зміни українцями обряду в населених пунктах на польсько-українському етнографічному кордоні, де була значна частка польського населення⁹⁸. До зміни традиційно підштовхували змішані шлюби⁹⁹ й конкурційний податок¹⁰⁰. Також українська преса нерідко пояснювала такі випадки цілеспрямованою прозелітичною діяльністю латинського духовенства, що здійснювалася з політичних міркувань за підтримки правлячих кіл¹⁰¹. Водночас частину вини українська громадська думка і самі пресвітери покладали на душпастирську та громадсько-патріотичну пасивність чи неретельність непоодиноких греко-католицьких священників¹⁰². Щоби протидіяти «перетягуванню душ», греко-католицькі священники надсилали індивідуальні й колективні скарги до єпископату¹⁰³. Проте ГКЦ надалі щороку втрачала віруючих, що

⁹⁷ Гадки Русина зь провінції о нашихъ справахъ и потребахъ. *Дѣло*. 1890. Ч. 165.

⁹⁸ Голодь а шовинизмъ. *Червоная Русь*. 1890. № 65. С. 1; Кореспонденції. *Червоная Русь*. 1890. № 42. С. 3; ЦДІАЛ України. Ф. 309 (Наукове Товариство ім. Шевченка, м. Львів. 1873–1939, 1941–1944 рр.). Оп. 1. Спр. 773 (Збірник літопису сіл Коростянського деканату, зібрані Майданюком О., 1913 р.). Арк. 3–3 зв.

⁹⁹ Письмо зь Ярославщини. *Дѣло*. 1894. Ч. 21. С. 3; Зновъ безкарна самоволя латиньского пароха! *Дѣло*. 1899. Ч. 237. С. 2.

¹⁰⁰ Т. зв. конкуренція – це спеціальний конфесійний податок для будівництва і утримання в належному стані приміщення храму та парафіяльних будівель. До його сплати були зобов'язані місцевий землевласник і парафіяни (докладніше про конкурційний податок див.: Колб Н. «З Богом за Церкву і вітчизну»... С. 117–120).

¹⁰¹ Вниманію львовского гр. кат. ординаріата. *Галичанинъ*. 1895. Ч. 147. С. 2; Еще одинъ способъ латинізації. *Галичанинъ*. 1894. Ч. 211. С. 2.

¹⁰² Дописи «Дѣла». *Дѣло*. 1894. Ч. 92. С. 2; Тындюкъ Михайль И. Отъ Бродові. *Червоная Русь*. 1890. № 178. С. 3.

¹⁰³ Душохвагъ! *Дѣло*. 1899. Ч. 130. С. 3; Правдолюбъ. Изъ Борщевского. *Галицкая Русь*. 1891. № 178. С. 3; На соборчику деканаль-

спонукало українських політиків розцінювати цю проблему на рівні «бути, чи не бути»¹⁰⁴.

У межах вирішення цього питання українські духовні кола, зокрема, намагалися посилити свою опіку над тією частиною пастви, яка зберігала греко-католицький обряд, однак мовою їхнього щоденного спілкування була польська. Існувало усвідомлення, що ГКЦ випускала таких людей з поля свого зору й опіки. Так, у жовтні 1894 р. Перемишльський єпископ Юліан Пелеш здійснив канонічну візитацію найвіддаленіших на захід парафій єпархії, які перебували на території польсько-українського етнічного пограниччя. На зустрічах він закликав вірних триматися рідного обряду, а священників – звертати особливу увагу на молодь, вивчення нею української мови, літургійного письма й церковного співу, а також дорожити територіями, де проживають польськомовні українці. Часописи зазначали, що ці візитації мали для місцевих русинів неабияке психологічне значення, спричинили серед них сплеск національних і релігійних почуттів¹⁰⁵. Прагнучи полегшити такій категорії віруючих ГКЦ можливість молитовних практик, парох с. Лапшин (Тернопільщина) видав у своїй друкарні молитвослов латинською азбукою «*Hospody usłyszyci mja*»¹⁰⁶.

нѡмъ въ Устю епископскѡмъ. *Дѣло*. 1891. Ч. 254. С. 2; Теперѣшное положеніе русской церкви въ Галичинѣ. *Галичанинъ*. 1893. Ч. 147. С. 2.

¹⁰⁴ Душехватство. *Червоня Русь*. 1890. № 201. С. 3; Чи ще обов'язує у насъ конкордія? *Дѣло*. 1894. Ч. 270. С. 2.

¹⁰⁵ Канонічна візитація деканата каньчуцького. *Дѣло*. 1894. Ч. 228. С. 3; Ч. 229. С. 2; Ч. 230. С. 2; Ч. 241. С. 2–3.

¹⁰⁶ Дзєрович Ю. О. Лев Джулинський. *Лев Джулинський: священник, видавець, громадський діяч. Збірник матеріалів*. Львів: «Свічачо», 2015. С. 89; Колб Н. Польсько-українське національне протистояння у Східній Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст.: релігійно-обрядовий вимір (на прикладі Перемишльської греко-католицької єпархії). *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення* / відп. ред. І. Патер, упоряд.: О. Муравський, М. Романюк. Львів, 2019. С. 193–207.

Питанням збереження в рідному обряді українських дітей переймалися й священники-катехити. Шляхом протидії таким випадкам пресвітери вважали звернення греко-католицької ієрархії до Крайової шкільної ради із закликом заборонити дирекціям і окремим вчителям намовляти й допомагати дітям покидати свій обряд і катехитів¹⁰⁷, а також надіслати протест проти прозелітичної діяльності латинського єпископату до Апостольського престолу¹⁰⁸. Водночас у середовищі катехитів існувало розуміння, що для збереження дітей у рідному обряді священник має демонструвати гнучкий підхід і правильно розставляти пріоритети. Так, один із львівських катехитів о. Микола Щепанюк наголошував, що використання вчителем релігії польської мови у викладанні в окремих ситуаціях є не виявом браку свідомості, а навпаки – свідченням глибокого розуміння свого покликання. Адже нерідко траплялися діти з польськомовних греко-католицьких родин, які не вміли розмовляти українською мовою і не розуміли її. Відчуття дискомфорту й страху спонукали таких учнів утікати на заняття до римо-католицьких катехитів, а ті зазвичай не втрачали нагоди залишити цих дітей у полі свого впливу. Відтак, наголошував о. М. Щепанюк, розумна гнучка позиція катехита щодо мови викладання допоможе зберегти греко-католицьких дітей для своєї Церкви й втілити головне завдання вчителя релігії – донести знання і прищепити віру. З огляду на це, серед львівських катехитів існувала практика, коли за потреби під час першого року навчання катехит практикував дублювання пояснення матеріалу польською та дозволяв дітям відповідати зручною для них мовою. В наступних класах частка польської мови у викладанні поступово зменшувалася так, що старші учні вже відповідали тільки українською. Проте у випадку категоричної відмови окремих учнів старших класів користуватися українською мовою катехит мав залишати їм право вибору, до чого, між іншим, зобов'язували й розпорядження греко-католицької духовної влади. Дописувач наголошував, що

¹⁰⁷ П. Загальні збори Товариства катехитів в Станиславові дня 15.IX.1911. *Катехитичний місячник*. 1911. Ч. 11. С. 76.

¹⁰⁸ «Товариство катехитів». *Нива*. 1910. Ч. 21 і 22. С. 690–691.

польськомовні греко-католики, щодо яких катехити у школі використовували толерантний підхід, у результаті ставали більш ревними сповідниками свого обряду, ніж ті, яких примушували вчитися українською мовою¹⁰⁹. Переваги толерантного національного й релігійного підходу у процесі навчання релігії демонстрував приклад ще одного львівського катехита – вчителя V гімназії о. д-ра Степана Юрика. Греко-католицький сегмент учнів цієї гімназії становили переважно діти мішаних сімей чиновницького середовища, яких батьки зі страху перед тиском свого керівництва не наважувалися віддавати до української гімназії. «О. д-р Юрик розумів це добре і мав спеціальний психологічний підхід до таких учнів з мішаних супруж і вони щойно в школі національно освідомлювались під його впливом, пізнавали чиї вони сини і ким і за що поневірювані»¹¹⁰.

Виходом за межі традиційного для тогочасного українського і польського дискурсу ототожнення обряду і національної належності стала позиція в цьому питанні митрополита Шептицького, продемонстрована ним у пастирському листі «До поляків греко-католицького обряду» (1904). Метою свого звернення архиерей назвав дати цій частині пастви зрозуміти, що він дбає, цінує і любить їх на рівні з іншими вірними та вимагає такого ставлення до них від підвладного кліру. Звертаючись до них польською мовою, владика хотів підкреслити повагу до їхніх переконань та запевнити, що не прагне «накидати їм український патріотизм», і його єдине стремління – життя пастви, збудоване на правдивих християнських засадах і вірі. «Я праг-

¹⁰⁹ В обороні львівських катехитів і сотрудників. *Нива*. 1912. Ч. 4. С. 128–132.

¹¹⁰ Шах С. Львів – місто моєї молодости. (Спомин присвячений тіням забутих Львов'ян). Мюнхен, 1955. Ч. 1 і 2. С. 213; Колб Н. Релігійна освіта українців Галичини в системі середньої школи Австро-Угорської імперії (друга половина XIX – початок XX століття): законодавство, навчальні плани, реалії. *Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть)*: монографія / відп. ред. І. Соляр; упоряд. Н. Колб. Львів, 2019. Кн. 2. С. 78–79.

ну того і домагаюся від священників моєї єпархії, – зазначав митрополит, – щоб завжди всі Ваші духовні потреби були задоволені, щоб у науці, сповідях відносилися до Вас польською мовою, не бажаючи від Вас, щоб Ви вчилися української мови, щоб їх розуміти»¹¹¹. Водночас митрополит наголосив вірним на обов'язку любити й цінувати свій обряд та неможливості змінювати його без дозволу Апостольського престолу¹¹².

Аналізуючи цей пастирський лист А. Шептицького, священницький часопис «Нива» назвав його зразком того, якою має бути позиція єпископа і кліру у змішаній за мовою єпархії: займаючи чітку патріотичну позицію, у душпастирському служінні священник має підніматися над національними мотивами, керуючись вищими міркуваннями, продиктованими любов'ю до пастви й опікою про спасіння їхніх душ. «Мова, переконання, народність, се добра, се права, яких нікому ніколи не вільно відбирати. Шанувати їх, се прямий обов'язок справедливості, а єпископ обов'язаний до чогось більше, як до справедливості, бо до любови, – зазначав автор статті. – ... Християнин обов'язаний любити свою вітчину і дбати про добро свого народу. Одного єму тільки не вільно, не вільно ненавидіти другого і кривдити». Розмірковуючи далі, священник наголошував: «Від особистої ненависти гіршою є ненависть суспільна і національна. Так само кривди, коли мають національний, суспільний характер, є гіршим злом, бо бувають загальніші, небезпечніші і трудніші до направлення»¹¹³.

Роздумуючи над способами ефективного душпастирського й соціального служіння Церкви та її протидії лівим ідеологіям, духовенство знову і знову заявляло про потребу об'єднання всього кліру у станову організацію, яка би стала майданчиком для плекання та відстоюванні гідності священничої верстви,

¹¹¹ Пастирське послання Митрополита Андрея До поляків греко-католицького обряду. Крехів, 16 травня 1904 р. *Шептицький А. Пастирські послання. 1899–1914 рр.* Львів: «Артос», 2007. Т. 1. С. 493.

¹¹² Там само. С. 496.

¹¹³ Голос католицького єпископа. *Нива*. 1904. Ч. 13. С. 316–317.

напрацювання спільних стратегій душпастирської та збудованої на християнських засадах суспільної праці у всіх ділянках життя: просвітницькій, культурній, господарсько-економічній, політичній¹¹⁴. Наголошувалося, що логіка політичних процесів веде перетворення держави в демократичному напрямі, і коли народ прийде до права голосу, то для духовенства важливо в цьому моменті бути єдиним зі своїм народом, щоб, базуючись на християнських засадах, спільно «виступити як поважний чинник на арену політичну»¹¹⁵.

На зламі XIX–XX ст. українське суспільство проходило стрімкі трансформаційні процеси, продиктовані розгортанням національного руху та міжнародного українсько-польського протистояння, загостренням соціального питання, посиленням впливу нових політичних і суспільних ідеологій, рухів та гасел. Разом зі своїм народом перед всіма цими непростими викликами постала і ГКЦ. У цих умовах Церква мусила сама для себе відшукати загальну позицію верстви та стратегію дій, щоб направляти розвиток суспільного життя на християнських засадах. Греко-католицьке духовенство органічно сприймало заклики Апостольського престолу та свого єпископату щодо суспільної діяльності кліру як його обов'язку. Священники на той час вже мали за собою тривалу традицію суспільно-політичної діяльності та були глибоко інкорпоровані в неї. Посилення лівих сил, які відкидали християнські цінності як основу організації життя суспільства, тільки додавало потужної мотивації для такої праці, що почала трактуватися вже не стільки як національний, а насамперед як душпастирський обов'язок кожного священника. Існувало чітке усвідомлення, що тільки поєднання якісної душпастирської і громадської опіки дозволить кліру зберігати авторитет Церкви в суспільстві, довіру до неї та віру взагалі. Відтак священники ставали активними й доволі

¹¹⁴ с.с.с. Чи нам потрібна організація? *Нива*. 1906. Ч. 4. С. 76–77; С. С. С. В справі організації духовенства. [Голос священника]. *Нива*. 1906. Ч. 10. С. 265–269.

¹¹⁵ Гордієвський Й., о. О сьвященничій солідарности. *Нива*. 1906. Ч. 18. С. 539.

ефективними учасниками господарсько-економічного, просвітницького, культурного, політичного життя українців. Водночас відчутною проблемою для духовенства ставало те, що за ідеологічними поглядами воно поділялося на симпатиків українофільської та русофільської течій. Протиріччя між цими візіями національного розвитку українців зростали і на початку ХХ ст. стали непримиримими. Учасниками взаємних звинувачень і протистояння стали й священники, що призводило до неприпустимих для священничої верстви настроїв і моделей поведінки. Це спонукало греко-католицький єпископат наполегливо закликати підвладний клір до єднання, налагодження співпраці та керуватися у суспільно-політичній діяльності чітким і єдино прийнятним для них правилом – головним пріоритетом мають ставати християнські, а не національні ідеали. Такі ж принципи Церква послідовно демонструвала і в комунікації зі світськими політичними середовищами. Проте у зануреному в національну боротьбу українському суспільстві, та й серед частини самого духовенства, такі гасла викликали непорозуміння, сприймалися як вияв слабкості і відступництва від боротьби за національні права українців.

Наталія Колб